

"بسمه تعالی"

کارکردهای مسجد در کاهش آسیب‌های فرهنگی مهاجرت

محمود قرائتی

چکیده

مسجد محور شهر اسلامی و کانون ساختار فرهنگی جامعه است. مسجد تأثیرهای مهمی در لایه‌های متنوع جامعه‌ی منتسب به خود دارد و از این نظر مهاجران مسلمان را نیز در قلمرو خود جای می‌دهد. پژوهش در نحوه‌ی تعامل نهاد مسجد با مهاجران و چگونگی آسیب‌زدایی مسجد از این گروه پراسیب، کارکردهای مثبت و قدرتمند مسجد را به نمایش می‌گذارد. مسجد نه تنها مهاجران اصطلاحی بلکه هر تازه‌وارد فرهنگی را رهبری می‌کند. نیاز مهاجران در تعلق به گروه، کاهش ضریب خودکنترلی مهاجران، دوگانگی و تضاد فرهنگی، بخشی از این آسیب‌هاست که نهاد مسجد، به‌طور غیرمستقیم، صحیح و فراگیر آن‌ها را کاهش و تا اندازه‌ی بسیاری به نیازهایی پاسخ می‌دهد که این آسیب‌ها از آن‌ها برخاسته‌اند.

واژگان کلیدی: مسجد، مهاجرت، آسیب‌های فرهنگی، کارکرد.

مقدمه

در فرهنگ سیاسی و اقتصادی، در نهادهای بین‌المللی مهاجرت و کار و حقوق بشر و در قوانین کشورهای گوناگون، مهاجر تعریف‌هایی گوناگون دارد. در همه‌ی این تعریف‌ها سعی می‌شود مرز بین مهاجر، مسافر، پناهنده و آواره حفظ و تعریفی جامع و مانع برای ترسیم حدود قانونی مهاجر ارائه شود. امروزه، مهاجرت همراه کلماتی مانند مسأله، معضل و حتی بحران به‌کار می‌رود. در اروپا، تعداد مهاجران از مرز ۵۶ میلیون نفر گذشته است. باید یادآوری کرد که این رقم بر مبنای همان تعریف‌هایی است که معنای مهاجر را محدود می‌کند. اخیراً رشته‌ای بین‌رشته‌ای و ویژه شکل گرفته است با عنوان مدیریت مهاجرت که اهمیت مسأله را نشان می‌دهد.^۱

همیشه، مهاجرت در زندگی بشر وجود داشته، که گاه اختیاری و گاه اجباری بوده است. همواره، مهاجرت منافع کوتاهی یا بلندمدت دارد که مهاجران را به‌سوی این کار سوق می‌دهد؛ اما به‌طورقطع مهاجرت برای هر سه‌طرف آن بحران‌زاست؛ یعنی برای سرزمین مبدأ مهاجرت، سرزمین مقصد

۱. سجاد پور، سید محمد کاظم؛ ص ۱۰ و ۱۱

مهاجرت و نیز مهاجران و نسل‌های بعدی آنان. البته، هریک از این سه دسته مشکلاتی خاص خود دارند و گاه منافع آن‌ها در مقابل هم قرار می‌گیرد. تقابل وسیع منافع مشکل را دشوارتر می‌کند و آن را به معضلی بین‌المللی و فراگیر بدل می‌کند. کشورهای مهاجرپذیر می‌کوشند نیروهای با درجه‌های بالاتر علمی، مالی، مهارتی و جسمی را بپذیرند. کشورهای مهاجرخیز نیز برای مهاجرت مشروط نیروهای مازاد خود تلاش می‌کنند و نگران مهاجرت نخبگان و به تعبیر دیگر فرار مغزها هستند. مهاجران نیز فارغ از دغدغه‌های کشورهای مهاجرپذیر و مهاجرخیز در پی رفاه، امنیت و زمینه‌های پیشرفت بیشتریند.

مسجد که محور شهر اسلامی است، به‌طور قطع تأثیرات مهمی بر مهاجران دارد و باید گفت سخت‌افزار و نرم‌افزارهایی که اسلام برای مسجد تدبیر کرده است، مشکل‌ها و حل مشکل‌های مهاجران مسلمان را نیز دربرمی‌گیرد. برخی از آسیب‌های فرهنگی مهاجران، به‌همراه کارکردهای مسجد در رفع آن‌ها، می‌تواند موضوع نوشتاری کوتاه باشد؛ هرچند بررسی‌های بیشتر پژوهش‌های وسیع میان‌رشته‌ای را می‌طلبد. باید گفت که اهمیت این کارکردها در مناطقی که مسلمانان در اقلیت قرار دارند، بسیار بیشتر است.

گفتار اول - پیشنهادی تاریخی مهاجرت

در زمان ما، ازسویی، منشأ اصلی مهاجرت اختلاف شدید کشورهای شمال و جنوب، یا به تعبیر بهتر مجتمع‌ها و شهرهای شمال و جنوب، در برخورداری‌های مادی است. ازسوی دیگر، کم‌رنگ شدن وابستگی‌ها و ارزش‌های ریشه‌دار انسانی، تغییر گروه‌بندی‌ها و نظامات اجتماعی، انفجار اطلاعات، تبلیغات و فعالیت‌های ناصواب رسانه‌ای و سهولت حمل‌ونقل، بر دامنه‌ی مهاجرت‌ها افزوده است. اگر تدبیر و حکمت الهی در اختلاف نژادها، رنگ‌ها و زبان‌ها نبود، امروز سیالیت جوامع و شناوری مردمان از مرز تحمل مناسبات و قراردادهای اجتماعی می‌گذشت و آشفتگی غیرقابل‌کنترلی بر جهان حاکم می‌گشت.^۲

مهاجرت، در داخل سرزمین‌ها و کشورها و حتی درون یک فرهنگ نیز، مسأله‌ساز است. توسعه‌ی نامتوازن، حاشیه‌نشینی، ناهنجاری‌های اجتماعی، کاهش خودکنترلی جامعه و خانواده و فرد، ناپایداری‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، اوقات فراغت‌های غیرمعمول و فشارهای روانی، ازجمله

۲. وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَالاَلْوَانِكُمْ اِنَّ فِي ذَالِكِ لآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ؛ قرآن کریم؛ الروم؛ آیه ۲۲ (و از آیات او آفرینش آسمانها و زمین، و تفاوت زبانها و رنگهای شماست در این نشانه‌هایی است برای عالمان!)

آثاری است که شهرهای مهاجرپذیر را در تنگنا قرار داده است. مهاجرت نهاد خانواده را نیز به‌طورعمومی در اضطرابی فراگیر قرار می‌دهد. هرچه مهاجرت تغییرات بیشتری در حوزه‌های جغرافیایی، اجتماعی، اقتصادی، حقوق و قوانین، ارتباط با خویشان، هم‌کیشان و هم‌فرهنگ‌ها ایجاد کند، معادلهٔ مجهول‌های بیشتری خواهد داشت و ارکان خانواده را با مشکل‌های گوناگونی مواجه می‌کند. دوگانگی فرهنگی درون خانواده، دوگانگی با محیط و تضاد فرهنگی بین والدین و فرزندان، برخی از آن چالش‌هاست. همه‌ی این مشکل‌ها یا از فرد می‌آغازد و یا به فرد می‌انجامد و در نهایت، این فرد مهاجران هستند که باید از این تنش‌ها عبور کنند.

اما باوجود همه‌ی این نابسامانی‌ها و دشواری‌ها، باید گفت که مهاجرت همواره بخشی از پویایی و کمال‌خواهی انسان را تشکیل می‌دهد. مهاجرت گزینه‌ای مهم برای پیشرفت است و تصمیم‌گیری درست انسان در این باره بسیار سرنوشت‌ساز خواهد بود. مهاجرت همیشه وجود دارد و آخرین دین الهی نیز اصل آن را به رسمیت شناخته، به تصحیح اهداف و رویکردهای آن پرداخته است. مفهوم مهاجرت به صورت مطلق، در متن‌های اسلامی، مفهومی مثبت و ارزشی است. در نگاه اول، شاید چنین به نظر آید که این ارزشمندی به سبب نام‌وری گروه بزرگی از مسلمانان صدر اسلام باشد ولی با دقت بیشتر در قرآن و روایات درمی‌یابیم که این ارزشمندی پشتوانه‌ی محکم و جایگاه بلندی، در مکتب تربیتی اسلام، دارد. اسلام موضوع مهاجرت را تا پای وجوب تعیینی و تعینی پیش می‌برد.^۳

گفتار دوم - انواع مهاجرت از منظر اسلام

بر مبنای معارف اسلامی، سه نوع مهاجرت وجود دارد:

۱. مهاجرت نوع اول

نوع اول درباره‌ی تغییر محل جغرافیایی زندگی انسان و اولویت‌های مادی آن است که معنای آن از لابه‌لای متون مختلف اسلامی استخراج می‌شود. اصطلاح مهاجرت، به این معنا، در قرآن و روایات مطرح نیست و آموزه‌های مربوط به این نوع از مهاجرت با کلیدواژه‌هایی دیگر به دست می‌آید.^۴ روشن است که این نوع مهاجرت، به خودی خود و بدون هیچ انگیزه‌ی مقدسی، نمی‌تواند در دینی آسمانی ارزشمند نامیده شود؛ همان‌طور که بی‌ارزش هم نیست، یعنی تابع اهداف مهاجر است.

۳. انفال: ۷۲/ نساء: ۸۹

۴. ابواب مربوط به کسب و کار، کسب حلال، نکوهش فقر و مانند آن.

۲. مهاجرت نوع دوم

نوع دوم مهاجرت نیز مهاجرتی جغرافیایی و حرکت جسم انسان از یک محل، منطقه یا سرزمین است؛ لکن تنها با اهداف الهی و به تعبیر قرآنی مهاجرت فی سبیل الله.^۵ مهاجرت‌های پی‌درپی و متنوع سال‌های آغازین اسلام از این نوع مهاجرت‌ها بود؛ مهاجرت‌هایی که مسلمانان مهاجر با رهاکردن اموال منقول و غیرمنقول خود و حتی در بسیاری موارد با هجران خانواده و در وضعیتی پرخطر و فقط برای خدا، راه سرزمین‌های ناآشنا را در پیش می‌گرفتند. دو بار هجرت مسلمانان به کشور حبشه در آن سوی دریا، هجرت‌های تبلیغی پیامبر و اصحاب و از همه مهم‌تر هجرت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و مسلمانان از مکه به یثرب که مبدأ تاریخ اسلام گشت، عمده این هجرت‌ها هستند.

هجرت به این معنی اختصاصی به اسلام ندارد و ادیان الهی در تاریخ خود مهاجرت‌های بسیاری را از این نوع به ثبت رسانده‌اند. مهاجرت پیامبرانی چون ابراهیم و خانواده‌اش، موسی و قومش، عیسی و حواریان، هود و پیروانش، و لوط و خانواده‌اش (علیهم‌السلام) از این دست است. در این نوع هجرت مهم نیست که آثار مادی آن چیست و اوضاع مادی رو به بهبود می‌رود یا خیر؛ بلکه شرط این نوع هجرت انگیزه‌ی الهی مهاجر است. در مکتب تربیتی اسلام، ارزشمندی چنین هجرتی از برتری معنوی مهاجر بر دیگران شروع^۶ و واجب می‌شود.^۷ سپس، این ضرورت تا آن جا پیش می‌رود که می‌توان مهاجرت

۵. نساء : ۱۰۰/بقره : ۲۱۸ /حج : ۵۸ وَ مَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَبْغِ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَ سَعَةً وَ مَنْ يُخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا
و هر که در راه خدا هجرت کند، در زمین اقامتگاه‌های فراوان و گشایشها خواهد یافت و هر کس [به قصد] مهاجرت در راه خدا و پیامبر او، از خانه‌اش به درآید، سپس مرگش دررسد، پاداش او قطعاً بر خداست، و خدا آمرزنده مهربان است.
(۱۰۰)

إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُوْلَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۱۸) البقره
آنان که ایمان آورده، و کسانی که هجرت کرده و راه خدا جهاد نموده‌اند، آنان به رحمت خدا امیدوارند، خداوند آمرزنده مهربان است. (۲۱۸)

وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَبِرَّةً فَهُمْ لِلَّهِ رِزْقًا حَسَنًا وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۵۸) الحج
و آنان که در راه خدا مهاجرت کرده، و آن گاه کشته شده یا مرده‌اند، قطعاً خداوند به آنان رزقی نیکو می‌بخشد. و راستی این خداست که بهترین روزی دهندگان است. (۵۸) الحج

۶. بحار الأنوار؛ ج ۱۹؛ ص ۳۱؛ باب ۶- الهجرة و مبادیها و ... عَنْ النَّبِيِّ ص أَنَّهُ قَالَ مَنْ قَرَّبَ بَدِينَهُ مِنْ أَرْضٍ إِلَى أَرْضٍ وَ إِنْ كَانَ شِبْرًا مِنَ الْأَرْضِ اسْتَوْجَبَ الْجَنَّةَ وَ كَانَ رَفِيقَ إِبْرَاهِيمَ وَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَ آلِهِمَا؛ (کسی که برای دینش از

را یکی از راه‌بردها و راه‌کارهای زندگی اسلامی دانست و فصلی را در ایدئولوژی اسلامی به آن اختصاص داد.

۳. مهاجرت نوع سوم

مهاجرت نوع سوم انتقال معنوی و مهاجرتی درونی است که جسم انسان از مکانی به مکانی هجرت نمی‌کند بلکه قلب او از سرزمین گناه دل می‌کند و وارد مملکت طاعت خدا می‌شود.^۸ ارزشمندی مهاجرت نوع دوم نیز وابسته به وجود مهاجرت نوع سوم است. مهاجرت وقتی می‌تواند برتری‌های نوع دوم را داشته باشد که زمینه‌ساز تغییر جغرافیای دل‌ها باشد. امیرمؤمنان (علیه‌السلام) در ضمن خطبه‌ای فرمودند: مهاجر تنها کسی است که از بدی‌ها هجرت کند و به سوی آن باز نگردد.^۹

گفتار سوم - آسیب‌های مهاجرت

هر سه نوع مهاجرت آسیب‌هایی دارد. نوع سوم کمترین و نوع اول بیشترین آسیب‌ها را به همراه دارد. آسیب‌های مهاجرت نوع سوم که هجرت از بیابان گناه و مهاجرتی قلبی است، آسیب‌هایی موقت، محدود، طبیعی و قهری است. اطلاعات دینی کم، ناآشنایی با سرزمین جدید، کم‌مهارتی، ناهمگونی نیت‌ها یا رفتارها، وسوسه‌های بازگشت و برخی فشارهای روانی، از آسیب‌هایی‌اند که انسان تازه‌وارد به سرزمین طاعت الهی دچار آن می‌شود. البته، این آسیب‌ها، به سرعت و با کمک‌های الهی و توجه به راه‌کارهای دینی، رفع می‌شود. یکی از این راه‌کارها موضوع این نوشتار است.

آسیب‌های مهاجرت نوع دوم، ترکیبی است از آسیب‌های مهاجرت نوع سوم و بخشی از آسیب‌های نوع اول؛ چراکه اساس مهاجرت نوع دوم، ترکیب پیچیده و گزیده‌ای از نوع اول و سوم است. اینکه آسیب‌های نوع دوم بعضی از آسیب‌های نوع اول را دارد و نه همه‌ی آن‌ها را، مربوط می‌شود به ارزش‌های فراوان مهاجرت نوع سوم. ویژگی‌های مهاجرت نوع سوم، پس از ترکیب، ماهیت مهاجرت

جایی به جایی فرار کند و اگر چه به اندازه یک وجب باشد مستوجب بهشت است و یار و همراه ابراهیم و محمد صلی الله علیهما و آلهما)

۷. رجوع کنید به پاورقی ۲

۸. تحریر المواعظ العدیدة؛ ج ۲۵؛ ص: ۱۹. المهاجر من هجر ما حرم الله علیه؛ (مهاجر کسی است که از آن چه خدا حرام کرده هجرت کند و ببرد)

۹. بحار الأنوار؛ ج ۹۷؛ ص ۹۹. قَالَ عَلِيُّ ع فِي بَعْضِ خُطْبِهِ: يَقُولُ الرَّجُلُ هَاجَرْتُ وَ لَمْ يَهَاجِرْ إِنَّمَا الْمُهَاجِرُونَ الَّذِينَ يَهْجُرُونَ السَّيِّئَاتِ وَ لَمْ يَأْتُوا بِهَا؛

نوع اول را تغییر می‌دهد؛ یعنی بسیاری از آسیب‌های آن را رفع می‌کند یا از ابتدا مانع به وجود آمدن آن‌ها می‌شود.

آسیب‌های مهاجرت نوع اول فراوان است. مقالات منتشرشده درباره‌ی مهاجرت نیز بر محور مهاجرت نوع اول ساخته و پرداخته شده است. بررسی این مقالات نشان می‌دهد که جنبه‌ی اقتصادی مهاجرت در کانون توجه است و کارشناسان در پی شفاف‌سازی کنش‌ها و واکنش‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت مهاجرت در حوزه‌ی اقتصاد هستند. سود و زیان مهاجرت مبدأ و مرجع طرح مسائل امنیتی، حقوقی، علمی و اقتصادی است.

پیوستگی حوزه‌های علوم انسانی اصلی پذیرفته است که توسعه‌ی علوم میان‌رشته‌ای،^{۱۰} مانند «رشته‌ی مدیریت مهاجرت»، گواه آن است؛ اما اقتصاد نباید موجب جابجایی در رده‌بندی شرافت و کرامت حوزه‌های علوم انسانی بشود. در منطق الهی، اقتصاد ابزار است و به‌خودی‌خود ارزش یا ضدارزش نیست و نباید محور ارزیابی‌های کلان و نهایی قرار گیرد.^{۱۱}

گذشته از اینکه در شناسایی آسیب‌های مهاجرت رویکردی الهی یا غیرالهی اتخاذ شود، باید گفت مولفه‌های آسیب‌های مهاجرت به یک اصل می‌رسد، تغییر ارتباط انسان با محیط. مهاجر به فرصتی نیاز دارد تا بین خود و محیط جدیدش تناسب ایجاد کند و به نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای جدید پیرامون متصل شود. اولین آسیب همین فرصت کوتاه یا بلند ناپایداری‌هاست. دومین آسیب رسوخ ناپایداری‌ها به حوزه‌ی باورهای فرد مهاجر است که باید ارتباط با محیط را مدیریت کند. آسیب سوم خطا در اتصال به سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای جدید فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است.

با این توضیح، مهاجرت آسیب‌های فراوانی دارد؛ اما به‌سبب اهمیت حوزه‌ی دین و فرهنگ و به سبب وام‌داری دیگر حوزه‌های علوم انسانی به این حوزه، و نیز تأثیرگذاری مستقیم مسجد بر این حوزه، آسیب‌های مهاجرت در فرهنگ عمومی و غیر عمومی را بررسی می‌کنیم.

۱۰. Interdisciplinary

۱۱. الفجر؛ آیه ۱۵ و ۱۶ و ۱۷. فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ () وَ أَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ كَلَّا...؛

مبحث اول: افزایش نیاز به "تعلق داشتن به گروه"

در مدیریت جدید، «نیاز تعلق به گروه» به رسمیت شناخته شده و از نیازهای انسان شمرده شده است (ن.ک. محمد حسن نبوی، ص ۸۶). مهاجر با گسستی که بین او و بیشتر انسان‌های هم‌گروه، هم‌خون، هم‌کیش و هم‌فرهنگش اتفاق افتاده است، دچار خلأ در زمینه اعتبار و حمایت می‌شود. مهاجر ممکن است برای برآورده شدن حمایت و اعتبار، ابتدا از راه صحیح اقدام کند ولی از آنجاکه سرمایه‌گذاری در این زمینه دیربازده است، به‌سوی تأمین اعتبار ناصحیح و عضویت در گروه‌های کوچک و بزرگ هنجارشکن سوق پیدا کند. این چالش وقتی با دیگر آسیب‌های مهاجرت درآمیزد، لغزش‌گاه بزرگی به‌وجود می‌آورد. منزوی شدن یا در اقلیت قرارگرفتن نزد هرکسی ناخوشایند است ولی این مسأله برای مهاجر بحران و تهدیدی روزانه است. چنین نیازی روی دیگر سکه‌ی نیاز به اعتبار و حمایت است که در سطح اجتماعی آن با تعلق به گروه پاسخ داده می‌شود.

مبحث دوم: کاهش خودکنترلی (حیا)

در دین اسلام، معنایی عام برای انواع مدیریت‌های نفس و کنترل‌های آن وجود دارد.^{۱۲} کلیدواژه‌ی این معنای عام تقوا است که در همه‌ی آموزه‌های اسلام بر آن تأکید می‌شود. تقوا در گونه‌های گوناگونی متجلی می‌شود؛ مانند خوف، صبر، حلم و عفت. حیا به‌معنای عام آن نیز یکی از تجلیات تقوا و خویش‌تنداری است.^{۱۳} رابطه‌های بسیاری میان تقوا و مسجد وجود دارد که اصلی‌ترین آن‌ها حیا است؛ زیرا آسیب عمده‌ی مهاجران در زمینه‌ی خویش‌تنداری و تقوا، در قلمرو هنجارها و حیا است. در اهمیت حیا همین بس که در روایات اسلامی، انسان بی‌حیا، بی‌ایمان نیز هست.^{۱۴} حیا بسیار پرکاربرد است و در شکل آرمانی خود همه‌ی ابعاد زندگی انسان را فرا می‌گیرد. این نمود محصول چند ویژگی حیا است:

۱۲. غرر الحکم و درر الکلم، ح ۵۸۱۵ و ۵۸۱۶ و ۵۹۹۷، التقیی اجتناب، المتقی من اتقی الذنوب، من ملک شهوته کان تقیا،

۱۳. نهج البلاغه؛ خطبه ۱۸۳؛ ص ۲۶۶. فالتقوا الله الذی انتم بعینه؛

۱۴. إرشاد القلوب إلى الصواب، ج ۱، ص ۱۱۱. الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ فَمَنْ لَا حَيَاءَ لَهُ لَا خَيْرَ فِيهِ وَلَا إِيْمَانَ لَهُ؛

۱. حیا از فرد به جامعه و از جامعه به فرد سرایت می‌کند. این رابطه‌ی دوطرفه بین دو حوزه‌ی فردی و اجتماعی ویژگی نادری نیست؛ اما این رابطه در مورد حیا بسیار مستقیم، شفاف و سریع است.

۲. حیا به قلمرو خاصی محدود نمی‌شود. حیا ممکن است در مورد همه‌ی تکانه‌ها و هیجانات روانی و وسوسه‌ها نقش ایفا کند.^{۱۵} حیا بسیاری از بازدارنده‌ها را همراهی می‌کند و بدون کمک حیا، بسیاری از بازدارنده‌ها ضعیف و ناکارآمد می‌شوند.

۳. ویژگی مهم دیگر قدرت بازدارندگی و وادارندگی حیاست. در مرحله‌ی شکل‌گیری، در نفس و ذهن، حیا نوعی انکسار، انفعال، انقباض، انزجار و انحصار است؛ اما نمود عملی آن ممکن است به صورت بازدارندگی یا وادارندگی بروز کند.

۴. ویژگی چهارم وجود مصداق‌های ضدارزشی و منحرف‌شده‌ی حیاست. حیا از این نظر بسیار آسیب‌پذیر است. انبوه نمونه‌های ناصواب حیا، فضای زیبا، معنوی و فرح‌انگیز، حیا را شلوغ و غبارآلود می‌کند.^{۱۶}

حیا ارکانی دارد که عبارتند از: مهار کردن نفس، فعل قبیح، حضور ناظر محترم، شخص حیاکننده.^{۱۷} در مهاجرت هر چهار رکن، هم در بعد نظری و هم عملی دچار ضعف و اختلال می‌شوند.

مبحث سوم: سست کردن مهار نفس

مهاجر به سبب میل به پیشرفت‌ی که به علل گوناگونی در او تقویت شده است و نیز افزایش نیاز تعلق به گروه، به کم‌رنگ کردن خط‌های قرمز و سست کردن مهار نفس گرایش دارد.

مبحث چهارم: فعل قبیح

به سبب تغییر زیاد وضعیت فرهنگی و رسانه‌ای و تنوع آن‌ها که در مناطق مهاجرپذیر در قیاس با مناطق مهاجرخیز بیشتر وجود دارد، بازنگری در باورها و ارزش‌ها یکی از فعالیت‌های ذهنی مستمر مهاجران

۱۵. نهج البلاغه، قصار ۳۴۹، ص ۵۳۶، «مَنْ قَلَّ حَيَاؤُهُ قَلَّ وَرَعُهُ وَ مَنْ قَلَّ وَرَعُهُ مَاتَ قَلْبُهُ وَ مَنْ مَاتَ قَلْبُهُ دَخَلَ النَّارَ، (...) کسی که حیایش کم شد، پارسائیش نقصان می‌گیرد و کسی که پارسائیش نقصان گیرد قلبش می‌میرد و کسی که قلبش بمیرد، داخل دوزخ می‌شود»

۱۶. تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه؛ ج ۱۲؛ ص ۱۶۹ و ۱۱۱ الْحَيَاءُ حَيَاءُ عَقْلِ وَ حَيَاءُ حُمْقٍ فَحَيَاءُ الْعَقْلِ هُوَ الْعِلْمُ وَ حَيَاءُ الْحُمْقِ هُوَ الْجَهْلُ؛ (حیا دو گونه است؛ حیا عقل و حیا حماقت. حیا عقل دانایی و حیا حماقت نادانی است)

۱۷. پژوهشی در فرهنگ حیا، ص ۲۳ و ۲۴ و ۳۱

است. بنابراین، تغییر معنای فعل قبیح مهاجر را در معرض آسیب قرار می‌دهد و ممکن است در بینش او عمل زشت از فهرست افعال قبیح خارج شود.

مبحث پنجم: کمبود حضور ناظر محترم

حضور ناظر محترم، یعنی شخصی درمورد فعل نظر بدهد که در نظر مرتکب دارای جایگاهی بلند است. درحالی‌که، هویت مهاجر در محل مهاجرت بسیار کم‌رنگ و بخش‌های مهمی از هویت اصلی او مخفی است. به عبارت ساده‌تر، او کمتر قابل شناسایی است. دوم، تعداد کسانی که مورد احترام مهاجر در محل مهاجرت هستند نیز محدود است؛ زیرا هویت دیگران برای او نامشخص است و مهاجر در محیط جدید فرصت کمتری برای شکل‌دادن به جایگاه‌های اجتماعی در ذهن خود داشته است.

مبحث ششم: ناپایداری در شناخت شخصیت

میزان عملکرد حیا رابطه‌ی وثیقی با شأن و ارزشی دارد که هر شخص برای خود می‌پندارد. واقعیت این است که اتفاقات جدیدی، درون مهاجر، درحال رخ‌دادن است. مهاجر در خودآنگاره‌اش دچار ناپایداری است. او در محیط فرهنگی جدید، در کنار برخی باورها و ارزش‌ها و هنجارهای پیشین، قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، مهاجر در شأنی تردید می‌کند که تاکنون برای خود می‌پنداشت.

مبحث هفتم: دوگانگی فرهنگی

مهاجر هیچ‌گاه نمی‌تواند از خواستگاه فرهنگی خود جدا شود و این امر موجب دوگانگی فرهنگی بین مهاجر و فرهنگ میزبان می‌شود. در مرحله‌ی بعد، پیشرفت این دوگانگی فرهنگی تضادی فرهنگی را به‌ویژه بین نسل اول مهاجران و نسل‌های بعدی به‌وجود می‌آورد.

گفتار چهارم: مسجد و آسیب‌های مهاجران مسلمان

امیرالمومنین علی (علیه‌السلام) فرمود «هرکس به مسجد آمدوشد کند، یکی از هشت چیز زیر را به‌دست می‌آورد: برادری که در راه خشنودی خدا از او بهره‌برد، علم و دانشی نووزیبا، آیه‌ای محکم، سخنی که راهنمایش شود، کلامی که او را از هلاکت‌های بخت‌بازانه برگرداند، سنت و روشی که از آن پیروی کند، رحمتی از جانب خداوند که انتظارش را می‌کشید، یا گناهی که آن را به‌سبب ترس از پروردگار یا از روی شرم رها کند.»^{۱۸} این هشت فائده، کارکردهای ذیل را برای مسجد تأیید می‌کند:

۱۸ فلاح السائل و نجاح المسائل؛ ص ۹۰ عن مولانا علی بن ابی طالب ع قال کان یقول من اختلف إلى المسجد أصاب إحدى الثمان أخوا مستفادا فی الله أو علما مستطرفا أو آیه محکمة أو سمع کلمة تدله علی الهدی أو کلمة ترده عن ردی أو سنه متبعه أو رحمه منتظرة أو یترک ذنبا خشیه أو حیا؛ (این حدیث در کتب متعدد روایی آمده است و تنها به سبب

۱. مسجد مسلمان مهاجر را به مهم‌ترین گروهی متصل می‌کند که به آن تعلق دارد، یعنی جامعه‌ایمانی. همچنین، مسجد از طریق برادران دینی‌اش، مسیرهایی را برای اتصال به دیگر خرده‌گروه‌های اجتماعی و اقتصادی فراهم می‌کند. از این طریق، مسیر نزدیک‌تری برای کسب اعتبار و حمایت فراهم می‌شود.
۲. در مسجد بر مهار نفس تأکید می‌شود؛ لذا نشانه‌ای محکم یا کلامی تأثیرگذار مسلمان مسجدی را بر باورهای صحیح پایدار می‌کند.
۳. در مسجد خط‌های قرمز و زشتی‌ها بازتعریف می‌شوند و مسجدی با کلمه‌ای بدرقه می‌شود که او را از هلاکت باز می‌دارد.
۴. با حضور در مسجد، هویت اسلامی مسلمان تثبیت می‌شود و برادرانی می‌یابد. هویت فرد مسلمان در مسجد و بیرون مسجد شناخته می‌شود و او به سبب شرم از خطا و گناه دوری می‌کند.
۵. مسلمان در میان مسلمانان مسجدی قدر خود را باز می‌شناسد، نشانه‌هایی اطمینان‌بخش می‌بیند، گوهر انسانیت و مسلمانی را قیمتی درخور می‌نهد و خود را به سادگی نمی‌آلاید.
۶. در مسجد سرزمین میزبان، مسلمان مهاجر راه‌وروشی مناسب برای تعامل با فرهنگ جدید می‌آموزد و نسخه‌ی بومی‌شده‌ای از دین‌داری در آن مرزوبوم را فرا می‌گیرد.
۷. مهاجران از دوگانگی فرهنگی رنج می‌برند و از این رو می‌کوشند تا خود را با فرهنگ جدید تطبیق دهند یا راهی برای تعامل بیابند. این درک صحیح و عمیق وضعیت فرهنگی جدید است که به آنان این امکان را می‌دهد تصمیم درستی در این باره بگیرند و در تعامل با فرهنگ جدید موفق عمل کنند.
۸. مهاجر مسلمان برای درک نشانه‌های فرهنگی، مسیری اطمینان‌بخش و سریع می‌طلبد. دسترسی فوری مهاجر به سخت‌افزاری آماده، برای دریافت و تفسیر پیام‌هایی که فرهنگ میزبان به او می‌دهد، بسیار مهم است؛ سخت‌افزاری که با دارابودن نرم‌افزارهای اصلی مسلمانان، داده‌های فرهنگ میزبان را تحلیل و تبیین کند.

مهاجر برای پیشگیری از تضاد فرهنگی درون مهاجران، به‌ویژه تضاد بین نسل اول و نسل‌های بعدی مهاجران، به میانجی هوشمند فرهنگی نیاز دارد تا برداشت‌ها و تفسیرهای اعضای خانواده و گروه مهاجران از فرهنگ میزبان را به هم نزدیک کند. مسجد، به سبب دارابودن هشت کارکرد مذکور، هم آن

اضافه شدن « او سنه متبعه» در فلاح السائل، این کتاب به عنوان منبع ذکر شده است؛ نیز ن. ک. تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۴۸ و الأملی للصدوق، ج ۳۸۹، ص ۳.

نرم افزارها را دارد و هم این هوشمندی را. از این رو، حضور در مسجد از کارآمدترین راه‌هایی است که می‌تواند از دوگانگی و تضاد فرهنگی مهاجران مسلمان بکاهد. دقت در این کارکردهای مسجد نشان می‌دهد که مسجد فقط از مهاجران اصطلاحی آسیب‌زدایی نمی‌کند؛ بلکه هر تازه‌وارد فرهنگی را راهنمایی می‌کند، هر چند غیردائم و با زمانی اندک. همچنین، مسجد نه تنها برای مهاجران نوع اول و دوم بلکه برای مهاجران نوع سوم نیز بسیار کارساز است. مهاجر نوع سوم (مهاجر از گناه به طاعت الهی) برای پایداری در این هجرت، بیش از هر کسی به برادری دینی یا دانشی تازه یا رحمت و آیه‌ای محکم نیاز دارد تا از رنج و هلاکت برهد.

نتیجه

تغییری که مهاجرت ایجاد می‌کند، تغییر مناسبات انسان با محیط است. همه‌ی آسیب‌های مهاجرت، در بعد فردی، خانوادگی و اجتماعی، از این تغییر سرچشمه می‌گیرد. مسجد با کارکردهای فرهنگ‌ساز و اجتماع‌گستر خود می‌تواند دوره‌ی گذار مهاجر را مدیریت کند، از فرهنگ مبدأ به نزدیک‌ترین ایستگاه اسلامی در فرهنگ مقصد. مسجد می‌تواند زمان‌بری و آزمون و خطای مهاجرت فرهنگی را کاهش دهد. تأثیرات نهاد مسجد در این باره - به شرط ارتباط مهاجران با مسجد - تأثیراتی غیرمستقیم، فراگیر و چندبعدی است که در لایه‌های گوناگون مهاجران و از جمله لایه‌ی مهم و آسیب‌پذیر خانواده مهم است. با استفاده از حدیث علوی، می‌توان چگونگی آسیب‌زدایی مسجد از مهاجران را در زمینه‌های مختلف توضیح داد؛ زمینه‌هایی مانند: دوگانگی فرهنگی و تضاد فرهنگی.

منابع

قرآن کریم

۱. سید رضی، نهج البلاغه، ۱ جلد، هجرت - قم، چاپ: اول، ۱۴۱۴ ق
۲. محدث عاملی، تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، ۳ جلد، آل البیت - قم، چاپ: اول، ۱۴۰۹ ق.
۳. عبد الواحد تمیمی آمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ۱ جلد، دفتر تبلیغات - قم، چاپ: اول، ۱۳۶۶ ش.
۴. شیخ حسن دیلمی، إرشاد القلوب إلى الصواب، ۲ جلد، شریف رضی - قم، چاپ: اول، ۱۴۱۲ ق.
۵. علامه مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ۴۲ جلد، اسلامیه - تهران، چاپ: مکرر، مختلف.

۶. مشکینی، علی، تحریر المواعظ العددیه، ۱ جلد، الهادی - قم، چاپ: هشتم، ۱۴۲۴ ق.
۷. سید ابن طاوس، فلاح السائل و نجاح المسائل، ۱ جلد، بوستان کتاب - قم، چاپ: اول،
۸. پژوهشی در فرهنگ حیا، پسندیده، عباس، دارالحدیث، ۱۳۸۷
۹. سجادیور، سید محمد کاظم، چاقوب های مفهومی و عملیاتی در مدیریت مهاجرت بین المللی
مطالعه موردی ایران؛ مجله تحقیقات جغرافیایی؛ شماره ۷۸؛ پاییز ۱۳۸۴
۱۰. محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی، مشهور به شیخ صدوق، الامالی، ۱ جلد، انتشارات کتابخانه
اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۶۲ شمسی
۱۱. ابو جعفر محمد بن حسن طوسی، معروف به شیخ الطائف، التهذیب، ۱۰ جلد، دارالکتب الاسلامیه،
تهران، چاپ چهارم، ۱۳۶۵ شمسی
۱۲. نبوی، محمد حسن، مدیریت اسلامی، ۱ جلد، بوستان کتاب، ۱۳۸۶ شمسی
- منبع: مرکز رسیدگی به امور مساجد